

## СТАНОВИЩЕ

От проф. Мишел Салватор Израел, д.м.,

Отдел „Физични фактори“ при

Дирекция „Аналитични и лабораторни дейности“, НЦОЗА София

**ОТНОСНО:** Дисертационен труд на асистент Ралица Ивайлова Стоянова, докторант на самостоятелна подготовка на тема „Стрес и работоспособност при специалисти здравни грижи в болничната помощ“

Настоящото становище е разработено въз основа на Заповед № РД-20/15.01.2024г. на директора на НЦОЗА, с която се определя състава на научното жури за провеждане на защита на дисертационен труд на асистент Ралица Ивайлова Стоянова, докторант на самостоятелна подготовка за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по професионално направление 7.1. „Медицина“, по научната специалност „Хигиена“.

Представеният дисертационен труд на тема „Стрес и работоспособност при специалисти здравни грижи в болничната помощ“ е с научен ръководител доц. Катя Вангелова, д.б. и съдържа 141 страници, 30 фигури и 31 таблици. Дисертацията е разработена в раздели, съгласно изискванията и практиката, както следва: „Въведение“, „Литературен обзор“, „Цел и задачи“, „Контингент и методи“, „Резултати“, „Обсъждане“, „Изводи“, „Приноси“, „Литература“, като следват изискваните раздели за „Списък на публикациите по темата на дисертацията“, „Участие в научни прояви“ и „Приложения“, включващи две анкетни карти и препоръки.

Литературният обзор е аналитичен и се основава на 172 библиографски източника, от които повече от 55% - от последните 10 години. По-старата литература (от 90-те години и по-рано) включва статии и книги с фундаментално значение, както и методични такива в областта на условията на труд и здравето на населението. Цитирани са автори от цял свят, а също голяма част от тях – от България.

Дисертационният труд изследва с различни методи работоспособността и стреса при различни специалисти по здравни грижи, а именно медицински сестри, акушерки и медицински лаборанти – специалистите, които са много търсени в клиничните звена и без които не може да работи здравната система. Темата е много актуална и може да спомогне за извършване на здравна реформа, която да повиши интереса към тези специалности, особено необходими в момента в нашата страна.

Изследваните здравни работници са 1811 специалисти по здравни грижи: 1427 медицински сестри, 176 акушерки и 208 медицински лаборанти от 19 болнични заведения с различен обхват на медицинските услуги и по брой пациенти – университетски, спешна медицина, общински, частни.

Целта, която си е поставила докторантката, а именно „да се извърши оценка на стреса и работоспособността и детерминиращите ги професионални рискови фактори при специалисти здравни грижи в болничната помощ на гр. София“ е важна, интересна за трудовата медицина и за нашето здравеопазване, както и насочена към опазване здравето на тези специалисти.

Поставените задачи изпълняват поставената цел чрез прилагане на субективни и обективни методи за оценка на условията на труд, психо-социалните рискове, работоспособността, емоционалното и психическо изтощение, стреса при специалистите по здравни грижи.

Приложените методи са напълно адекватни и добре подбрани за постигане на целта, която е поставена в дисертационния труд. Приложена е анонимна анкетна карта на работните места, която включва информация за демографски характеристики и субективна оценка за условията на труд. Стресът се оценява с анкетна карта, базирана на кратката версия на Германския инструмент за анализ на стреса при здравни специалисти. Обективен метод за изследване на стреса е изследването на кортизол в слюнка. Изследване е също и индексът на работоспособност в 7 скали, съгласно разработката на Финландския институт по здраве при работа. Тук се вижда опита и познанията на докторантката (в Институт по здраве и безопасност в Дортмунд), така и на нейния научен ръководител, който има дългогодишен опит в областта на изследване на работоспособността и стреса при работа в различни браншове.

Използваните статистически методи са адекватни, а именно: данните са въведени и обработени със статистическия пакет SPSS 23.0; за статистически анализи са приложени ANOVA,  $\chi^2$ , стъпков множествен регресионен анализ, корелационен анализ. За оценка на сменните режими и рисковите фактори е използван анализ за повтарящи се измервания с ниво на значимост  $p < 0.05$ .

Резултатите са представени ясно, добре онагледени с графики и таблици и ясно доказват състоянието на субективната оценка на изследваните здравни работници за условията на труд и организацията на работа; техните психо-соматични оплаквания, емоционалното и психическо изтощение; нивата на кортизол в слюнка в дневните и нощни смени на различните специалности по здравни грижи; работоспособността и детерминантите ѝ при основните групи специалисти.

Изводите произтичат от резултатите и дават оценка за сериозна тревожност, психо-емоционално напрежение и изтощение, стрес, въпреки оценката за добра работоспособност на специалистите по здравни грижи. Има и голям процент работещи с хронични заболявания, които се утежняват от условията на труд и сменния режим на работа.

Приносите с научно-теоретичен характер са свързани главно с оценката на психо-социалните рискове при работа на специалистите по здравни грижи, оценката на работоспособността им и определящите я фактори, както и с първото прилагане на метода за изследване на кортизол в слюнка при медицинските сестри от интензивен сектор.

Приносите от научно-приложен характер са свързани с факта, че резултатите от тези изследвания могат да бъдат основа за вземане на диференцирани мерки за намаляване на стреса и бърнаут синдрома, за подобряване на организацията на труд на медицинските работници и като такива са били основа за докторантката да направи съответни препоръки.

Към дисертационната работа имам някои забележки.

Преди всичко терминът „специалисти здравни грижи“, който е в заглавието на дисертацията и се използва в целия текст, според мен не е издържан от гл.т. на български език. Само „здравни грижи“ в кавички се използва за наименование на Катедра „Здравни грижи“, медицински стандарт „здравни грижи“. Според мен в заглавието текстът трябва да бъде „специалисти по здравни грижи“, както е в цялата здравна номенклатура, като Българска асоциация по здравни грижи, професионална квалификация по здравни грижи, управление на здравните грижи и т.н.

Освен това „подхлъзване, спъване и падане“ не би трябвало да бъдат класифицирани в списъка на физичните фактори. Те могат да са свързани с лоши ергономични решения към „травматични събития“. Към физичните фактори могат да се прибавят такива като УВ лъчения, лазерни лъчения, радиочестотни и други електромагнитни полета и други подобни, но не и цитираните действия, водещи до травми.


Цитираните бележки не намаляват ценността на дисертационната работа.

**В заключение**, Ралица Ивайлова Стоянова е представила дисертационен труд, който е актуален, извършен е съгласно изискванията за едно сериозно научно изследване на медицински персонал, който в момента е много застрашен от „изчезване“, а е изключително необходим за здравната система и за пациентите.

Поради казаното по-горе, ще гласувам убедено положително за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ на асистент Ралица Ивайлова Стоянова, докторант на самостоятелна подготовка, по професионално направление 7.1. „Медицина“, по научната специалност „Хигиена“. Приканвам и другите член на уважаемото Научно жури да гласуват положително.

София, 23.01.2024 г.

Рецензент:

  
(проф. Мишел Израел, д.м.)